

Anderhalf jaar lang heb ik geprobeerd achter het raadsel te komen van wat in de Verenigde Staten *agrosuicide* heet en wat ik 'boerenzelfmoord' heb genoemd: de aan de agrarische sector gelieerde zelfdoding. Zonder het aanvankelijk te weten heb ik me daarmee op in Nederland onontgonnen terrein begeven. Als cultureel antropoloog ben ik altijd geïntrigeerd geweest door het verband tussen boerenbestaan en zelfdoding dat in de wereldliteratuur wordt gelegd. In de wereldliteratuur en dus ook in Nederlandse romans, verhalen, gedichten en orale tradities is het thema van de boer die de dood verkiest een bekend gegeven. Dat is dus in de wereld van de fictie, van verzonden verhalen en de vrije loop van de verbeelding.

Die wereld staat niet op zichzelf. Het betekenisvolle beeld van de bungelende boer komt voort uit de niet-fictieve wereld, uit de werkelijkheid. Heel af en toe lezen we terloops over die werkelijkheid, zoals in het boek *Hoe God verdween uit Jorwerd* (1996) van Geert Mak of in de laatste editie van *De Graanrepubliek* (2010) van Frank Westerman. Maar in de regel bereikt ons taal noch teken. Gaat het om een realiteit waarvan wij in Nederland weinig of niets willen weten?

In die anderhalf jaar heb ik regelmatig mensen gesproken die van dichtbij te maken kregen met een zelfgekozen dood op of rond de boerderij. Dat deed ik niet uit morbide of modieuze nieuwsgierigheid. Ik wilde onderzoeken of het misschien een bepaald aspect van de 'boerencultuur' was dat tot deze bijzondere, kennelijk universele suïcidaliteit aanzette. Maar gaandeweg raakte ik daarbij ook verwonderd over een verborgen kant van de Nederlandse open en vrije samenleving: het grote taboe dat op boerenzelfmoord rust.

Als bekenden me de afgelopen anderhalf jaar vroegen waar ik mee bezig was, zeiden ze even later steevast: 'Zelfmoord door boeren? Komt dat zo vaak voor dan in Nederland? Nog nooit van gehoord.' Behalve als ik agrariërs sprak, of hun ver-

wanten of nazaten, hun veeartsen, leveranciers of buren. Dan werd ik aangekeken met een veelzeggende blik en volgden er soms anekdotes – verhalen van en over de verborgen kant. Maar ook kreeg ik soms boze of vijandige reacties, zoals van een bestuurder van de Land- en Tuinbouw Organisatie Nederland, die mij ‘opdringerigheid’ verweet. ‘Deze problematiek lossen wij op in eigen kring,’ liet hij weten. ‘Uw onderzoek is niet welkom.’ Bij al mijn ontmoetingen en gesprekken speelde het feit dat ik zelf geen agrarische achtergrond heb een rol – het kwam altijd ter sprake. Om zo duidelijk als ongewenste buitenstaander te worden neergezet was confronterend, maar maakte me ook direct duidelijk wat de betekenis is van de kloof tussen boeren en burgers in Nederland.

In Nederland zegeviert nog steeds het eeuwenoude beeld van het idyllische platteland. Het is de plek waar de natuur groeit en bloeit, waar vrije ruimte is en waar onschuld en argeloosheid worden geademd. Het platteland vormt de ideale achtergrond voor romantiek en blijde verwachting. Daarom kijken miljoenen mensen jaar na jaar zo graag naar *Boer zoekt vrouw*: om de plezierige, bucolische kant van de landbouwbeoefening te zien. Het prettige, onschuldige beeld dat *Boer zoekt vrouw* schept van de land- en tuinbouw, sluit naadloos aan bij het prestigieuze internationale gezicht van de Nederlandse agrarische sector. Het kleine Nederland staat immers op de tweede plaats, na de Verenigde Staten, in de wereldranglijst van agrarische exportlanden. Daar is de agrarische sector terecht trots op.

Maar is het beeld van *Boer zoekt vrouw* echt het enige beeld dat we willen zien van het agrarische plattelandsbestaan? Kennelijk wel. Anders bestonden er geen glossy agrarische tijdschriften zoals *Landleven*, boerenglossy *Driek*, *Boer & liefde – Romantiek op het platteland*, *Hooi Hooi!*, de voorlichtingsglossy *Gerda* van het ministerie van Landbouw en straks het

Boer zoekt Vrouw-magazine. Anders was ook nooit een romantische komedie als *Leve Boerenliefde* (2013) in de bioscoop gekomen. Het aantal televisiereclames – ook voor niet-agrarische producten – waarin welgevormde jonge boeren en boerinnen figureren tegen de achtergrond van een zonnig weideland, is haast niet bij te houden.

Het is daarbij veelzeggend dat KRO's *Boer zoekt vrouw* niet goed bestand blijkt tegen oer-Hollandse spotternij en satire. In een praatprogramma van de VARA had een cabaretière het gewaagd om grapjes te maken over de kandidaten. Dat kwam de verantwoordelijke omroep op een openbare bestraffing door de KRO te staan. Het lijkt er veel op dat de culturele plek die *Boer zoekt vrouw* in Nederland inmiddels inneemt, een onaanastbare en gecanoniseerde wijkplaats is.

Dat ligt in België anders. In België, waar het geen geheim is dat boeren vaak zelfmoord plegen en waar de Vlaamse overheid een preventieprogramma heeft geïnitieerd, werd in een satirisch televisieprogramma een parodie op de Vlaamse versie van *Boer zoekt vrouw* vertoond. Te zien was hoe een boer op vijf verschillende manieren zelfmoord pleegt, net op het moment dat de liefvallige *Boer-zoekt-vrouw*-presentatrice de boerderij komt inspecteren. Als *Boer-zoekt-vrouw*-spin-off was deze verwickeling overigens minder schokkend dan wat in Oostenrijk gebeurde, waar een vertwijfeld geraakte ex-kandidaat-boer van *Bauer sucht Frau* met een mes daadwerkelijk een einde aan zijn leven maakte.

Voor de meeste mensen die van nabij te maken kregen met zelfdoding in een agrarische setting, is het heel moeilijk of ondoenlijk om te praten over het gebeurde. De gevoelens van schaamte en schande maken communicatie onmogelijk, soms zelfs met de eigen gezinsleden. Zelfmoord door een boer raakt immers aan een taboe dat anders en groter is dan het 'gewone' taboe op suïcide. De daad lijkt te refereren aan

een agrarisch collectief onderbewustzijn: aan een gevaarlijk, geheimzinnig instinct dat zich onverhoeds tegen het boerenleven kan keren. Iets, kortom, waarover beter gezwezen kan worden binnen de familiekring en binnen de kring van de gemeenschap, hoewel iedereen precies weet waarover het gaat.

Sommige nabestaanden willen hun verhaal wel kwijt, maar kunnen er niet toe besluiten. Ze mogen niet van zichzelf. Zoals de weduwe uit het zuiden van Nederland, die had laten weten open te staan voor een ontmoeting. Nog niet zo lang geleden was haar echtgenoot 's ochtends een eind zijn weiland in gelopen en had hij daar een fles landbouwgif ingenomen. Deze boer wist al tientallen jaren dat hij zijn melkveebedrijf moest verplaatsen omdat zijn land op termijn een natuurbestemming zou krijgen. Maar hij wilde het niet weten; de boerderij en het land waren al generaties lang in de familie. De tijd drong. De echtgenoot versomberde en nam zijn besluit; hij stierf in het ziekenhuis na nog afscheid te hebben genomen van vrouw en kinderen.

Toen ik haar aan de telefoon had, vertelde ze dat ze zich bedacht had. Ze wilde niet meer praten want de suïcide van haar man had bij nader inzien niets te maken met het feit dat hij boer was geweest. Bijna twee uur lang bleef ze aan de lijn. Een jaar later – ze wilde nog steeds niet praten, vertelde ze – herhaalde deze langdurige telefonade zich. Stel je voor dat haar kinderen te weten zouden komen dat ze met mij had gepraat? En haar schoonfamilie? Ze vonden toch al dat ze het er te vaak over had.

Hoewel ik op zoek was naar de *aard* van het verschijnsel boerenzelfmoord – wat is de culturele betekenis ervan, waarom wordt er zo graag over geschreven en gelezen, wat zegt het over de wijdere samenleving – verschoof mijn aandacht zich

regelmatig naar de *omvang* ervan, een sociologisch gegeven. Want onvermijdelijk kreeg ik vragen op me afgevuurd over hoe het gesteld was met de cijfers. Waren de cijfers wel alarmerend genoeg? Was het met statistieken aantoonbaar dat agrariërs meer risico liepen op suïcide dan anderen in Nederland?

Nee, dat is het niet. We weten het niet. Het Centraal Bureau voor de Statistiek registreert geen gegevens over beroepsuitoefening in de suïcidestatistieken, in tegenstelling met de praktijk in veel andere landen. De suïcidoloog Ad Kerkhof liet me weten dat, voor zover hij wist, zulke informatie niet meer is verzameld in Nederland sinds 1963. Voor sommigen, zeker uit de landbouwsector zelf, is dat een reden om te denken en te zeggen dat er niets aan de hand is. Maar wie de moeite neemt om naar de cijfers van andere landbouwstaten in Europa en de rest van de wereld te kijken, ziet direct dat er iets gaande is. Boeren lopen een (veel) hoger risico om door eigen hand om het leven te komen dan de doorsneebevolking in bijvoorbeeld Groot-Brittannië, Ierland, Frankrijk, Denemarken, Noorwegen, Canada en Australië, in vele staten van Noord-Amerika, in Japan en in India. In 2005 schreef de psychiater Jan Spijker in het *Maandblad Geestelijke volksgezondheid* dat ervan kon worden uitgegaan dat resultaten van buitenlandse studies op het gebied van psychopathologie onder boeren ook voor de Nederlandse situatie gelden. Vermoedelijk is er ook in Nederland een verhoogd suïciderisico onder boeren; dat verdient speciale aandacht en moet worden onderzocht. ‘Maar,’ zo adviseerde Spijker, ‘gezien de ernst van dit vermoeden en het grote leed voortkomend uit suïcides, moeten we de resultaten van dergelijk onderzoek niet afwachten maar nu al starten met preventieprojecten.’

Met deze aanbeveling is destijds niets gedaan. In 1930 had een Franse socioloog op basis van bestaand kwantitatief on-

derzoek al geconcludeerd dat boeren in Nederland een opvallend hoog suïcidecijfer kenden, vooral waar het oudere boeren betrof. In 1960 is de constatering opnieuw gedaan, door de bekende suïcidoloog Cor Kruijt in zijn standaardwerk *Zelfmoord*. Met beide constateringen is in het verleden eveneens niets gedaan. De vraag is of dat in 2013 anders zou zijn. We hebben net zoals in 2005 geen cijfers, dus we kunnen er niets *echt* over zeggen.

Het onderzoek dat in het buitenland is verricht naar suïcide onder agrariërs heeft tot een veelvoud aan waarnemingen, verklaringen en theorieën geleid. Bijvoorbeeld dat boeren hun leven vooral in het voorjaar beëindigen en dat ze dat het vaakst doen op maandagmorgen. Dat boeren relatief weinig zelfmoordpogingen doen: hun suïcide voltrekt zich doorgaans volgens plan, door het gebruik van harde methoden. Dat boeren niet vaak afscheidsbrieven schrijven. Een belangrijke, wereldwijde risicofactor is de slechte sociaaleconomische positie van boeren. Een ander zorgwekkend punt is de hoge drempel die op veel plekken blijkt te bestaan wat betreft de toegankelijkheid van geestelijke gezondheidszorg op het platteland. Er is een theorie die ervan uitgaat dat de nabijheid van dodelijk materieel op de boerderij (geweren, landbouwgif, gier, touw) een rol speelt; een andere denkrichting zoekt het in het idee dat boeren beroepshalve alles makkelijk doden en uitwieden wat in hun beleving geen direct nut meer heeft, dus ook zichzelf. Sommige wetenschappers speculeren over het bestaan van speciale ‘agrarische genen’ die zich tegen de boer zelf kunnen richten; anderen onderzochten de langetermijneffecten van regelmatige blootstelling aan landbouwgif. Vanuit de *Masculinity Studies* komt de hypothese dat de marginalisering en feminisering van de traditionele landbouw de boer levensmoe maakt. Er is ook een stroming die vermoedt dat het toenemende sociale isolement waarin agrariërs wer-

ken, hen vatbaar maakt voor hopeloosheid en depressies, die vervolgens onbehandeld blijven. En er is ten slotte de school die het zoekt in de zogenaamde rigide persoonlijkheidsstructuur van boeren: als geboren solisten, trotse doorzetters en hardwerkende perfectionisten zijn ze niet geneigd tot praten en het delen van hun problemen en gaan ze kopje onder als tegenslag te lang blijft voortduren – als ze vinden dat ze gefaald hebben.

Waar taboes bestaan wordt gezwegen, ontkend, genegeerd en steekt cynisme de kop op.

Met zulke reacties heb ik de afgelopen tijd veel meer dan de gemiddelde onderzoeker te maken gekregen, zowel binnen als buiten de agrarische sector. Het zelfmoordtaboe kent daarnaast nog een expliciete waarschuwing: publiceren over suïcide kan leiden tot een toename van suïcides. Maar wie weet wat de prijs is van ‘terughoudendheid’? Hoe lang moet er nog worden gezwegen, ontkend, genegeerd en cynisch worden gedaan?

Wat dit boek beoogt, is een eerste stap zetten in het doorbreken van het taboe rond zelfmoord in de land- en tuinbouw. Dat probeer ik door de agrosuïcide in de Nederlandse geschiedenis, de Nederlandse literatuur en de Nederlandse realiteit op te zoeken en een plaats te geven. Maar ook door te onderzoeken hoe het gesteld is met de sociaalpsychische hulp en bijstand aan boeren in Nederland en, ter vergelijking, in Noord-Amerika. Dat alles bij elkaar – een schets van een verborgen, nare kant van de realiteit – maakt dat dit boek voor velen beslist niet makkelijk te lezen zal zijn.

In een persoonlijk contact kan de moeilijke, maar rechttoe rechtaan vraag ‘denk je wel eens aan zelfmoord’ alle suïcidaliiteit bij de gesprekspartner laten verdampen. In de publieke sfeer kan een boek – een moeilijk maar rechttoe rechtaan

boek – een soortgelijke rol vervullen. Ik hoop dat *De hanenbalken* die bestemming ten deel zal vallen. Ook al had Bartje misschien gelijk en gaat het hier om een raadsel waarop je nooit uitgedacht raakt en waarover tranen zullen blijven vloeien.

DEEL I

GESCHIEDENIS

Het is van alle tijden

1293 Adam Le Yep, een vrije boer en grondbezitter in Worcestershire, werd wegens zijn zeer armoedige toestand heringedeeld bij de klasse van horigen (landloze boeren). Hij zag af van deze sociale degradatie en verkoos zich te verdrinken in de rivier de Severn.

1358 Jacquet de Fransures, een gearresteerde opstandige boer, wurgde zichzelf in wanhoop met het touw waarmee hij rond zijn schouders vastgebonden was.

1387 Jean Lunneton, een pachtboer van de Abdij van Chaalis, heeft zich uit radeloosheid verhangen nadat vraatzuchtige soldaten zijn voedselvoorraad hadden opgegeten.

Deze meldingen – in het boek *The History of Suicide* van de Franse historicus Georges Minois – behoren tot de oudste gedocumenteerde beschrijvingen van zelfmoord door een boer in Europa. Zulke berichten zijn zeldzaam. Over de levens van kleine boeren werd in de Middeleeuwen waarschijnlijk weinig genoteerd door henzelf of door anderen. En over hun einde, zeker als dat zelfgekozen was, was dat vrijwel zeker niets. Het is alsof deze mensen niet bestaan hebben. De essentie van bovenstaande meldingen – de onteigende, failliete, teruggezette boer – is echter na al de tussenliggende eeuwen nog steeds actueel. Het spreekt tal van boeren aan, over de hele wereld verspreid. Nog steeds verbinden boeren hun levenslot aan het lot van hun boerderij en hun land en soms is dat een noodlot. Hoe dat gebeurde en nog steeds gebeurt, waarom dat